

9. Фашенко В. У глибинах людського буття. Літературознавчі студії / В. Фашенко [упор. М. М. Фашенко, В. Г. Полтавчук, вступ. ст. В. Г. Полтавчук]. – Одеса : Маяк. – 2005. – 640 с.
10. Франко І. Я. З останніх десятиліть ХІХ віку / І. Я. Франко // Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т. – К. : Наукова думка, 1984. – Т. 41. – 1984. – С. 523 – 530.

УДК: 398. 5 – 029: [9+008]] (1-21)(4-15) „04/14”

Сидоренко О.В.
(Запоріжжя, Україна)

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ МІСЬКОЇ „НИЗОВОЇ” ЛІТЕРАТУРИ

У статті зроблено огляд сутнісних зрушень у суспільному житті, аксіологічній системі Середньовіччя, що стали стимулюючим фактором розвитку міської літератури.

Ключові слова: міська «низова» література, Середньовіччя, Відродження, аксіологічна система.

В статье сделан обзор тех важных изменений в общественной жизни, аксиологической системе средневековья, которые стали стимулирующим фактором развития городской литературы.

Ключевые слова: городская «низовая» литература, Средневековье, Возрождение, аксиологическая система.

The author of the article gives the review of the substantial changes in the social life, axiological system of Middle Ages, that became a stimulating factor of the development of the city literature.

Key word: city “low” literature, Middle Ages, Renaissance, axiological system.

Сутнісні зміни в аксіологічній системі раннього Середньовіччя припадають на ХІ-ХІІ ст., саме ці віки є початком так званого “середньовічного відродження”, пов’язаного з рядом чинників, які своєю появою ознаменували відлік новочасної історії. Власне з цього моменту можна говорити про міську «низову» літературу, що дозволяє реконструювати ментальність простонароддя, яка є віддзеркаленням єдиної ментально-ціннісної “картини світу” простолюдина. Саме в “низовій” літературі зафіксувалися особливості побуту простолюдинів, їх світоглядні орієнтири, специфіка психології. А власне без урахування цих етико-аксіологічних і ментальних складових практично неможливо скласти адекватне уявлення про ренесансне світобачення пересічної людини, а також про стереотипні коди ренесансного світогляду.

Ключовим фактором, що змінює хід історії є становлення і розвиток міст, яких практично не знало раннє Середньовіччя. Разом із падінням Риму християнська ідеологія

переосмислила функцію міста: на зміну земному граду, втіленням якого і слугував Рим, прийшло розуміння граду Божого. Міста поступово починають витісняти замки, на їх території, а згодом і за їх високими стінами, надзвичайно швидко починають своє становлення міста, які змінюють захисну функцію на торговельну. Власне міста з їх основним призначенням – торгівлею – і призводять до зародження та впровадження нових форм людського співіснування. Таким чином, ставши осередками економічного, політичного життя міста починають формувати і свою субкультуру. Народна міська культура, зазнавши сутнісних змін, пов'язаних із появою нового героя – городянина, зміною його ціннісних установок, прагне і своєї літератури. Розвиток цивілізації, а з ним і всезростаючий об'єм знань, вражень, нових життєвих орієнтирів, залишався основним стимулюючим фактором розвитку культури і, відповідно, літератури.

Суттєвим змінам у культурі простонароддя сприяло і наступне. Людина раннього Середньовіччя вела осілий спосіб життя, займаючись натуральним господарством, забезпечуючи саму себе в усьому, стосунки зі світом не підтримувалися, адже в них не було необхідності. Поява міст призводить до зворотного, оскільки, як правило, почала встановлюватися спеціалізація міських поселень, що, врешті-решт, спонукає налагоджувати зв'язки між містами, вести взаємовигідну торгівлю. Безперечно, нова форма товарообміну примушує розширювати географічний горизонт людини, і не лише в межах коротких відстаней.

Головна роль у даному процесі відводиться городянам, котрі мають працювати на виробництво продукції, що має користуватися підвищеним попитом. Так, на авансцені суспільного життя з'являється новий “середній” клас. Зокрема, в Німеччині – це вільні жителі міст, або ж бюргери, зауважимо, що саме це визначення стало загальноєвропейським терміном на означення нового суспільного прошарку. Із впровадженням товарно-грошових форм виробництва селянство, як запорука феодалного суспільства, залишається ніби поза соціальною ієрархією. Своєрідним підтвердженням цьому слугує той факт, що, як правило, у творах міської “низової” літератури прослідковується доволі зневажливе ставлення головних героїв – бюргерів – до селян, яких вони часто ошукують, наголошуючи тим самим на їхній недолугості.

Бюргери становили основну частину міського населення. Їхня чисельність непомірно зростала. З розвитком ремесла, коли в межах одного міста можна було б нарахувати десятки професійних колективів, зростає ринок праці, що вимагає робітників у конкретній сфері виробничої діяльності. Тому найнятися підмайстром не складало труднощів, хоча й вимагало оволодіння певними навичками та знаннями вузької спеціалізації. Однак наявність робочого місця передбачала й повне підпорядкування спочатку неписаним, а згодом і юридично затвердженим, законам конкретного професійного колективу. Саме в цей час ремісники утворюють цехи, купці – гільдії. Прикметно, що в Німеччині навіть поети-бюргери, автори так званого майстерзангу, об'єднуються в свого роду поетичні спілки.

Кожний цех був не просто спільнотою виробників, а спільнотою “людей зі своїми думками, почуттями, цінностями, віруваннями, об'єднаних єдиним видом виробничої діяльності” [1: 119]. Для сторонньої ж людини потрапити до цеху було практично неможливо, поза цеховим уставом залишалися і прості підмайстри. Саме тому постійно зростає кількість так званих вічних підмайстрів. Разом із тим, будучи вільними від цехових законів,

городяни-підмайстри в разі небажаних для них умов праці могли легко полишити роботу в одному цеху і найнятися до іншого, де умови були куди сприятливішими. Чи не тому для творів міської літератури, в яких головним героєм є простий підмайстер, типовими є постійні географічні переміщення, відсутність власного житла.

Життя в місті кардинально відрізнялося від сільського. Мінявся сам його темп. Як зазначає І.Кон, “суспільний розподіл праці і товарне виробництво роблять зв’язки між людьми воістину всезагальними, універсальними. Індивід, який може вільно змінити місце свого проживання і незв’язаний рамками станової приналежності, вже не так жорстко прив’язаний до своєї соціальної ролі” [2: 184]. Людина отримала можливість постійно діяти, шукати, порівнювати, обирати вигідніші пропозиції, тобто зростала соціальна мобільність, і в першу чергу мобільність простонароддя. Тому з підйомом міст змінюється життя всієї Європи, змінюється світогляд, умови побуту, культура, з’являються нові тенденції в літературі.

Ранньосередньовічна містична вертикаль, яка в житті мала реалізовуватися через дотримання церковної ідеології, вже не була запорукою віднайдення бажаного – царства небесного. Виявилось, що і в реальному житті можна досягти земного щастя. І чи не найважливішою умовою для цього стає освіта, адже високе оволодіння знаннями та навичками виробничої діяльності забезпечувало професійну захищеність. Недаремно сучасні історики говорять: “Місто хоче вчитися і дійсно – вчиться” [3: 159]. Саме тому бачиться цілком закономірним розвиток освіти, котра тепер виявляється прерогативою не тільки дітей знатного походження, але й вихідців із “середнього” класу. Бюргери на практиці пересвідчуються, що наявність освіти – одна з головних запорок життєвого успіху. Широке розповсюдження грамотності мало неабиякий вплив і на появу гедоністичних потреб рядового городянина. Однією із форм їх реалізації було отримання насолоди від прочитання близького за тематикою та способом викладу художнього твору. Окрім того, що читання навіть низькопробної літературної продукції приносить задоволення, воно сприяє формуванню і нової особистості. Як переконливо підкреслює А.Гуревич, людина в умовах усної культури та людина в умовах культури писемної являли собою якісно відмінні типи особистості. Суттєва різниця полягала в тому, за зауваженням вченого, що “орієнтація на слухове сприйняття змінювалася частковою переорієнтацією на сприйняття візуальне, яке дає більш стабільну основу для соціальної поведінки” [4: 331].

Наступною передумовою виникнення міської літератури є впровадження та подальший розвиток нових соціально-економічних форм господарювання, що триває до кінця Середньовіччя та визначає вплив на реконструкцію ментального універсуму середньовічної людини. Тобто того, що, на думку Ж.Дюбі, становить “систему образів, уявлень, які в різних групах чи страгах, що складають суспільну формацію, поєднуються по-різному, але завжди лежать в основі людських уявлень про світ і про власне місце в цьому світі, і, відповідно, визначають вчинки й поведінку людей” [5: 52]. Оскільки провідною силою – призвідницею всіх якісних зрушень – стає рядовий бюргер, то саме його картина світу, втілена в культурі, світогляді, усвідомленні самозначущості, зазнає помітних сутнісних змін. Одним із основоположних аргументів, що підтверджують ці зміни, є інтенсивне зростання ролі книги серед простонароддя. Простий люд прагне заповнити свої духовні лакуни завдяки літературі іншого, будденнішого характеру. Як наслідок, формується широка читацька аудиторія, чії художні смаки можна було задовольнити недорогою, без ошатних оздоблень і в зручному форматі продукцією.

Вищенаведені факти свідчать про активне поширення книгодрукування, яке спричинило до суттєвих змін у світоглядній картині світу європейця, що стало ще одним гносеологічним чинником появи на теренах Західної Європи міської літератури. Як зазначає А.Гуревич, книгодрукування “ознаменувало революцію в засобах соціальної комунікації, в сфері дифузії та циркуляції досягнень культури і, в остаточному підсумку, в структурі суспільної свідомості, оскільки запровадження грамотності призвело до глибоких змін останнього” [4: 331]. Книгодрукування, фундаментальні зрушення в соціально-економічній сфері, представлені вищенаведеними онтологічними чинниками, безперечно, формували нову епістемологічну установку, яка фіксувалася, перш за все, в народній міській літературі.

Одним із аспектів нової картини світу було якісно відмінне від попереднього відчуття і розуміння часу. Початок середньовічного відродження був позначений “емансипацією часу”, відбувається, за влучним зауваженням Ж.Ле Гоффа, зміна “часу церкви” на “час комуни”, “час купців”.

Переосмислення сутності часу, внутрішнє відчуття його плинності якнайтіснішим чином пов’язані із розширенням людиною географічного топосу. Думається, першими масовими походами за межі обжитих місць слід вважати відтік мешканців сіл до міст. Так формувався збірний образ представника певної національності або ж ставлення до іноземця взагалі. Яскравим прикладом слугують англійські джести, в яких типовим героєм є іноземець, завжди недолугий і простакуватий. Зрозуміло, що тим самим англійці прагнули продемонструвати вищість своєї нації над іншими. До речі, саме завдяки купцям відбувалося знайомство із культурами та національними літературами інших народів. Крім того, бодай частково, їх діяльність сприяла розширенню національного фабульного фонду за рахунок інонаціональних сюжетів. Головним чином, це стосується саме міської “низової” літератури, чому свідченням є інколи навіть ідентичні сюжети французьких фабліо, німецьких шванків тощо.

Поступ, який переживало Середньовіччя, починаючи з XI-XII ст., і який носить промовисту назву середньовічне відродження, при всіх прогресивних інноваціях у сфері економічній, господарській, був би поверхово висвітленим, якщо оминати процес секуляризації свідомості тогочасної людини. За влучним зауваженням відомого французького історика Жака Ле Гоффа, саме цей період високого Середньовіччя можна трактувати, як “період усвідомлення великого підйому... і одночасної перебудови ціннісних орієнтацій, як час, коли вищі небесні цінності почали мислитися як суто земні” [6: 29].

Церква, яка донедавна була монолітом у контролюванні за всіма сферами життя, поступово починає втрачати домінуючі позиції. Основна причина цього криється в тому, що інститут церкви сам активно долучався до керівництва господарською діяльністю країни. Домінування світського начала в діяльності церкви стало наслідком непомірного прагнення до збагачення, що призвело до всезростаючої недовіри як до духовних осіб, так і до релігії зокрема. Релігія хоча й залишалася обов’язковою, однак вже не основоположною домінантою суспільного життя, як було раніше. Ще однією причиною того, що церковний абсолютизм похитнувся, був західноєвропейський реформаційний рух. Його провідні тенденції знайшли своє вираження зокрема в становленні різних видів мистецтва та розвитку естетичних смаків у пересічних поціновувачів мистецтва.

Не останню роль у процесі формування відповідних світоглядних уявлень читацької аудиторії відігравала масова література, розрахована на пересічного реципієнта.

Залучити до лона англiканства ревного католика, для котрого саме перебування в стiнах протестантської церкви було грiховним, видавалося неможливим. Однак всезростаюча популярнiсть мiської лiтератури, яка користувалася надзвичайним попитом як у читачiв-католикiв, так i у читачiв-протестантiв, виконувала роль непрямого посередника, мета якого полягала у непрямiй агiтацiї за реформування англiканських iдей. Про це свiдчать твори даного рiзновиду лiтератури.

Неабияке значення в процесi секуляризацiї вiдiграло i розповсюдження книгодрукування. I хоча основною друкованою продукцiєю була релiгiйна лiтература, але це не завадило процесу обмирщення думки. За зауваженням А.Гуревича, причина полягала в рiзницi мiж усним i писемним словом. Усне слово, виголошене з церковної кафедри, передбачало однозначнiсть у його трактуваннi. Книжне ж слово породжує роздуми, варiативнiсть у тлумаченнi [4: 333].

Зрушення в суспiльному життi, безперечно, не могли не позначитися на сформованiй системi цiнностей. Настав час, коли, як слушно зазначає Д.Затонський, “вершилась грандiозна революцiя духу...людина як така – навiть зодягнена в лахмiття – набула раптом ваги i значення” [7: 48]. Людина почала усвiдомлювати себе не лише пасивною виконавицею чужої волi, а дiяльною особистiстю, що сама спроможна вершити власне життя. Змiна ментального унiверсуму третього стану, спричинена прискореним темпом урбанiзацiї, миттєво позначилася i на народнiй культурi, яка вже починає асоцiюватися з мiстом, що дозволяє говорити про мiську народну культуру. Остання, зважаючи на досить стрiмке зростання освiтнього рiвня нижчих прошаркiв суспiльства, потребує бути зафiксованою в писемному словi, представленою зрозумiлою читачевi-простолодиновi нацiональною мовою. Таким чином, з’являється народна “низова” лiтература, яка, не пориваючи з фольклорною традицiєю, зорiєнтована на вiдображення реальних сторiн життя представника третього класу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Харитонович Д.Э. Горожанин и время / Д.Э. Харитонович // Город в средневековой цивилизации Западной Европы. В 4 т. – М.: Владос, 1999. – Т.2. – С. 87-199.
2. Кон И.С. Открытие «Я» / И.С.Кон. – М.: Политиздат, 1978. – 367 с.
3. Европа в контексте средневековой культуры. Учебное пособие / Под ред. Т.Ф.Кузнецовой. – М.: Языки русской культуры, 1987. – 496 с.
4. Гуревич А.Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства / А.Я.Гуревич. – М.: Искусство, 1990. – 396 с.
5. Дюби Ж. Развитие исторических исследований во Франции после 1950 года / Ж.Дюби // Одиссей. Человек в истории. Культурно-антропологическая история сегодня. – М.: Наука, 1991. – С. 49-59.
6. Гофф Жак Ле. С небес на землю. (Перемены в системе ценностных ориентаций на христианском Западе XII-XIII вв.) / Жак Ле Гофф // Одиссей. Человек в истории. Культурно-антропологическая история сегодня. – М.: Наука, 1991. – С. 25-47.
7. Затонский Д. Искусство романа и XX век / Д.Затонский. – М.: Художественная литература, 1973. – 534 с.